

डिजिटल न्याय वितरणाचे वचन आणि संकट

ई-कोर्ट प्रकल्पाचा टप्पा 3 पाहणी जोखीम न वाढवता सेवा वितरणासाठी तंत्रज्ञानाचा वापर करू शकतो

लोकप्रिय समजुतीनुसार, भारतीय न्यायालये प्रथम न्याय वितरणाशी संबंधित नाहीत, तर सामान्य फिर्यादींसाठी दीर्घ विलंब आणि अडचणींसह. ई-कमिटीच्या जून २०२० च्या न्यूजलेटरमध्ये सर्वोच्च न्यायालयाने जाहीर केलेल्या आकडेवारीनुसार, भारतीय न्यायालयांसमोर ३.२७ कोटी खटले प्रलंबित आहेत, त्यापैकी ८५,००० खटले ३० वर्षांहून अधिक काळ प्रलंबित आहेत. भारताच्या न्यायालयात क्रांती घडवून आणण्यासाठी तंत्रज्ञानाचा वापर केला जाऊ शकतो का? होय, पण जेव्हा ते नागरिकांच्या मूलभूत हक्कांच्या घटनात्मक चौकटीत कार्य करते तेव्हाच. तसे झाले नाही, तर तंत्रज्ञान आणखी वगळणे, असमानता आणि टेहळणी करेल.

ई-कोर्टप्रकल्प

भारताच्या सर्वोच्च न्यायालयाच्या ई-कमिटीने अलीकडेच ई-कोर्ट प्रकल्पाच्या तिसऱ्या टप्प्यासाठी आपला मसुदा “व्हिजन दस्तऐवज” जाहीर केला. पहिल्या आणि दुसऱ्या टप्प्यातील न्यायव्यवस्थेचे डिजिटायझेशन, म्हणजे ई-फायलिंग, ऑनलाइन प्रकरणांचा मागोवा, ऑनलाइन निर्णय अपलोड करणे इत्यादींचा सामना केला होता. हे काम पूर्ण झाले नसले, तरी विशेषतः न्यायव्यवस्थेच्या खालच्या पातळीवर हा प्रकल्प आतापर्यंत यशस्वी मानला जाऊ शकतो. विशेषतः सीओव्हीआयडी-१९ साथीच्या रोगाच्या वेळी, जेव्हा शारीरिक न्यायालये बंद करण्यास भाग पाडले गेले तेव्हा हे झाले आहे. काही उचकी असूनही सर्वोच्च न्यायालय आणि उच्च न्यायालये ऑनलाइन काम करू शकली आहेत. ई-कमिटीने देखरेख केलेल्या ई-कोर्ट प्रकल्पामुळे हे शक्य झाले.

ई-कोर्ट प्रकल्पाचा तिसरा टप्पा मात्र एका त्रयीमध्ये रंगमंचावर पोहोचला आहे जिथे फ्रॅंचायझी खूप काही करण्याचा प्रयत्न करू लागते आणि ट्राम लाईनवरून निघून जाते. वरवर पाहता उद्दिष्टे उदात्त राहतात. न्यायालयीन प्रक्रियांच्या डिजिटायझेशनशी बांधिलकी आहे आणि न्यायव्यवस्थेच्या इलेक्ट्रॉनिक पायाभूत सुविधांमध्ये सुधारणा करण्याची आणि वकील आणि फिर्यादींना प्रवेश सक्षम करण्याची योजना आहे.

तथापि, या दस्तऐवजात न्याय वितरणासाठी "इकोसिस्टम दृष्टीकोन" प्रस्तावित केला आहे. हे राज्याच्या विविध शाखांमध्ये "माहितीची अखंड देवाणघेवाण" सुचवते, जसे की न्यायपालिका, पोलिस आणि आंतरक्रियाशील फौजदारी न्याय प्रणाली (आयसीजेएस) द्वारे तुरुंग प्रणाली यांच्यात. फौजदारी न्याय आणि पोलिस उत्तरदायित्व प्रकल्पासारख्या संघटनांनी याकडे लक्ष वेधले आहे की आयसीजेएस पोलिस आणि तुरुंग व्यवस्थेचे वैशिष्ट्य असलेल्या विद्यमान वर्ग आणि जातीतील विषमता वाढवेल. याचे कारण असे आहे की, डेटा निर्मितीचा वापर स्थानिक पोलिस ठाण्यांमध्ये होतो, ज्याने ऐतिहासिकदृष्ट्या १८७१ च्या गुन्हेगारी जमाती कायद्यासारख्या वसाहतवादी काळातील कायद्यांद्वारे संपूर्ण समुदायांना गुन्हेगार ीकरणात हातभार लावला आहे, अशा समुदायांना "सवयीचे गुन्हेगार" असे लेबल लावून. ई-कोर्ट प्रकल्पाद्वारे गोळा केलेली, सामायिक केलेली आणि एकत्रित केलेली माहिती आयसीजेएसअंतर्गत गृह मंत्रालयात ठेवली जाणार असल्याने ही विशेष चिंतेची बाब आहे.

चिंतेचे कारण

मसुद्याच्या प्रस्तावाद्वारे विचार केलेल्या डेटा संकलन सरावाच्या आवेशाविरूद्ध अनेक व्यक्ती आणि संस्थांनी इशारा दिला आहे. "माहितीची अखंड देवाणघेवाण" मोठ्या प्रमाणात गोळा करणे आणि डेटा सामायिक करण्यावर अवलंबून आहे. डेटा संकलन ही एक वाईट प्रक्रिया नाही. किंबहुना गुंतागुंतीच्या समस्या सोडवण्यासाठी डेटा हे एक उपयुक्त साधन असू शकते. उदाहरणार्थ, केवळ समन्सच्या सेवेसाठी प्रलंबित असलेल्या खटल्यांच्या समस्येवर तोडगा काढण्यासाठी ई-कोर्ट प्रकल्पाच्या दुसऱ्या टप्प्यात राष्ट्रीय सेवा आणि इलेक्ट्रॉनिक प्रक्रियांचा मागोवा घेणे या सॉफ्टवेअरचा विकास झाला ज्यामुळे समन्सची ई-सेवा सक्षम झाली. जेव्हा डेटा संकलन विस्तृत डेटा सामायिक आणि डेटा स्टोरेजसह एकत्रित केले जाते तेव्हाच ते चिंतेचे कारण बनते. पुढास्वामी विरूद्ध मध्ये निश्चित केलेल्या गोपनीयतेच्या मानकांचे उल्लंघन होऊ नये याची सर्वोच्च न्यायालयाने काळजी घेतली पाहिजे. युनियन ऑफ इंडिया (2017), विशेषतः भारतात अद्याप डेटा संरक्षण व्यवस्था नसल्यामुळे.

जेव्हा डेटा व्यक्ती ओळखू न देता समस्यांबद्दल निनावी, एकत्रित आणि सांख्यिकीय माहिती प्रदान करतो तेव्हा उपयुक्त ठरू शकतो. प्रवेश क्षेत्रांच्या एकरूपतेला आणि मानकीकरणाला प्रोत्साहन देऊन तिसऱ्या टप्प्यात हे शक्य होऊ शकते. दुर्दैवाने, सरकारी एजन्सींशी असलेले त्यांचे सर्व संवाद एकसंध डेटाबेसमध्ये एकत्रित करून प्रत्येक व्यक्तीचे ३६० डिग्री प्रोफाइल तयार करण्याकडे धोकादायक कल आहे. हा दृष्टीकोन सोशल मीडिया प्लॅटफॉर्म आणि तंत्रज्ञान कंपन्यांनी परिपूर्ण केला आहे आणि सरकार आता हीच गोष्ट करण्याचा प्रयत्न करीत आहे. फरक असा आहे की जेव्हा तंत्रज्ञान कंपन्या हे करतात, तेव्हा आपल्याला लक्षित जाहिरात मिळते, परंतु जर सरकारने हे केले तर आम्हाला लक्षित देहळणी मिळते.

३६० अंशांचा हा दृष्टीकोन तिसऱ्या टप्प्याचे मुख्य उद्दीष्ट आहे. एकदा का कोणताही सरकारी विभाग ऑनलाइन झाला की, त्यांचे पेन-अँड-पेपर रजिस्टर एक्सेल शीट बनतील, एकाच क्लिकसह सामायिक करण्यायोग्य. स्थानिक डेटा केंद्रीकृत होईल. अनुरूप युगातील होल्डओव्हर्सना या प्रक्रियेचा मुद्दा नसावा, कारण यामुळे समस्या सोडविण्यात मोठी प्रगती होऊ शकते. तथापि, हा पुढचा टप्पा आहे जो डिजिटल युगातील सर्वात बोलक्या समर्थकांसाठीदेखील चिंतेचे कारण आहे, जो इतर एजन्सींशी एकीकरण आहे.

सर्व कनिष्ठ न्यायालयांची माहिती एकत्रित करताना, हा उच्च न्यायव्यवस्थेवर असतो, कारण ते सर्व कनिष्ठ न्यायालयांना जोडणारे अपील अधिकारी आहेत. न्यायालये आणि पोलिस ठाण्यांची माहिती एकत्रित करताना हा चौक वैयक्तिक नागरिकांशी असतो, कारण राज्याच्या या शाखांशी नागरिकांचा संवाद च लक्ष ठेवले जात आहे. पोलिस आणि तुरुंगाच्या नोंदीमिळण्याचा न्यायालयांना वाजवी फायदा का होऊ शकतो हे समजण्यासारखे असले, तरी न्यायालये विविध बाबी हाताळतात, त्यापैकी काही पूर्णपणे नागरी, व्यावसायिक किंवा वैयक्तिक स्वरूपाची असू शकतात. गृह मंत्रालयाला न्यायालयीन डेटा पर्यंत पोहोचण्याची गरज का आहे याचे कोणतेही स्पष्ट स्पष्टीकरण देण्यात आलेले नाही ज्याचा फौजदारी कायद्याशी पूर्णपणे संबंध असू शकत नाही. ही प्रक्रिया प्रोफाइलिंग आणि देहळणी शिवाय कोणताही उद्देश साध्य करत नाही.

तंत्रज्ञानाची भूमिका

तिसऱ्या टप्प्यातील दस्तऐवज हा मसुदा असल्याने अजूनही परिसंस्थेचा दृष्टीकोन सोडण्याची संधी आहे. न्यायालयीन प्रक्रिया सुरळीत करणे, प्रलंबित पणा कमी करणे आणि फिर्यादींना मदत करणे ही उद्दिष्टे होती. आपल्या मूलभूत हक्कांच्या चौकटीत ते करत राहण्यासाठी ई-कोर्टांनी केंद्रीकरणाऐवजी डेटाच्या स्थानिकीकरणाकडे वाटचाल केली

पाहिजे. ई-कमिटीने राज्याच्या शाखांमधील डेटाची "अखंड देवाणघेवाण" रोखली पाहिजे जी स्वतंत्र राहिली पाहिजे. या प्रकल्पात तंत्रज्ञानाची महत्वाची भूमिका आहे, पण तो स्वतःच संपू शकत नाही.

तन्मय सिंग हे सहयोगी खटला वकील आहेत आणि क्रिशेश बापट इंटरनेट फ्रीडम फाऊंडेशनमध्ये आयोजित सेंटर फॉर कम्युनिकेशन गव्हर्नन्स डिजिटल राइड फेलो आहेत

the_thinking_treet3
THRIVING FOR SUSTAINABLE FUTURE